

## ВІДКРИВАЮЧИ УКРАЇНСЬКУ ШЛЯХТУ

Однією з найрезонансніших історичних праць минулого року стала книга доктора історичних наук Наталії Старченко<sup>1</sup>. Написана за дотепним виразом авторки «розважити і розважитись у часи карантину», книга підтримує українців у часи повномасштабної війни РФ проти України та всього українсько-го. Книга адресована широкій аудиторії, популярності їй додає манера викладу та жива дотепна мова-розмова, мова-бесіда залюбленого у предмет автора з допитливим читачем. В основу книги покладені багаторічні академічні напрацювання вченої та копівка робота в архівних фондах. Основними джерелами стали судові книги Волині, що лишилися найліпше збереженими (судових книг Київського воєводства за цей період збереглося лише тринадцять, із Брацлавського – окремі акти). Тому «героями більшості історій виступають саме волиняни, та з-за них, треба пам'ятати, напевно, визирає шляхта з решти українських земель» (с. 19). Сама авторка є знаною в Україні та поза її межами академічною дослідницею, що продовжує та розвиває парадигму та школу ранньомодерної історії видатної української історикині Наталії Яковенко.

Книга має з п'ять розділів, кожен з яких складається з понад двадцяти самостійних есеїв – «історій про історію» – об'єднаних спільною метою: «знайомства з українською шляхтою». Це, за визначенням авторки, «105 історій про те, ким ті люди себе уважали, як сварилися та мирилися, як закохувалися та одружувалися, як затято відстоювали своє в суді та яким був той суд, врешті – були вони статистами й глядачами в історії, а чи її творцями, впертими й наполегливими у відстоюванні та розбудові свого» (с. 2).

У методологічному підрозділі «Історик усередині історії. Початок.» Наталя Старченко блискуче адвокує професію історика, додаючи аргументів до актуальної дискусії щодо шляхів реформування української науки. Висловлює міркування щодо вічних питань інтерпретативності історії та її доказовості, неминучої суб'єктивності та можливої емоційності історика та пов'язане із ними розуміння Іншого, переживання історичних подій як власної особистої історії та вплив цього переживання на інтерпретацію та реінтерпретацію etc. Це не лише розлогі роздуми задля кращого розуміння буття історика, а й цілком застосовна методологія даної книги, що пояснює логіку її структури та аргументів. Тут же є про загальні історіографічні проблеми: науковість і можливість гранд-наративів як непорушної істини, літературність історії, а також про особливі українські складнощі, зокрема, міфологізованість української історіографії ранньомодерного періоду. Така інтродукція в дослідницький світ історика пояснює емоційну включеність самого автора в розказувані нею оповіді, що не лише створює емоційну співналаш-

<sup>1</sup> Старченко Н. П. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію. Київ: Laurus, 2021. 616 с.: іл. ISBN 978-617-7313-63-1

тованість читача із текстом, але і дає змогу авторці висловити деякі припущення та інтерпретації, більше ніж припустимі зазвичай.

Як історик права, що не є «ранньомодерником», хочу зацентувати на важливих для мене наскрізних юридичних ідеях, на які нанизані перлини окремих сюжетів. Звичайно, обрання їх так само є суб'єктивним, та не применшує значущості інших аспектів, представлених у книзі.

Перше і головне: авторка аргументує місце України як третього члена в Речі Посполитій Двох Народів, і в книзі вдалося додати аргументів на користь даної концепції. Услід за своїми героями – волинською шляхтою, яка впевнено й рішуче вимагала особливого статусу та привілеїв для себе на Люблінському сеймі, так само рішуче й послідовно авторка доводить, що шляхта мала на це право, а також що така самоусвідомленість і переконаність у власних правах є самостійним свідченням наявності політичної суб'єктності, визнання якої домагалися шляхтичі. Підтверджує це власне факт «витиснення в безнадійній ситуації» Люблінського сейму 1569 р. значного обсягу прав і привілеїв для української шляхти. За Люблінським привілеєм – договором, який регулював умови приєднання Волинської землі (Волинського та Брацлавського воєводства) до Польського королівства та був скріплений присягою Сигізмунда Августа й усіх його наступників на троні Речі Посполитої, гарантувалась непорушність кордонів, власного права, руської мови як офіційної на своїх теренах, рівність православних та католиків. Як наголошує авторка, добровільність приєднання Русі до Корони на своїх особливих умовах, зберігаючи свою мову, свою віру, свою церкву, свої привілеї та право, відрізняється від простого приєднання до коронного права. Саме це надалі стане підставою для обстоювання українською шляхтою своєї суб'єктності у новоствореній Речі Посполитій. Опосередкованими свідченнями цієї суб'єктності є і наступне використання привілею як основи аналогічного акта для шляхти Київського воєводства (князівства, як буде записано у привілеї), що було важливим у приєднанні до Корони Києва. Це дало підстави Адаму Кисілю, який стоячи на іншому сеймі 1641 р. й відчуваючи за собою неабиякі права, міг заявити: «Ми приєдналися до нашої спільної Вітчизни *не як до країни, але з країною*» (с. 119). Визнання поляками окремішності руського народу проявляється в Генріхових артикулах 1573 р. – одному з найважливіших актів Речі Посполитої, на якому надалі присягали всі обрані монархи цієї держави. У цьому документі, що з'явився через чотири роки після Люблінського сейму, руський народ згадується поруч із польським і литовським «політичними народами», що засвідчує його визнання нарівні з народами – засновниками Речі Посполитої. Підстави політичної суб'єктності шляхти дослідниця ілюструє прикладами з щоденників Люблінського сейму. Наприклад, коли делегація волинян, спираючись на впевненість і впертість, що «ми народ такий почитивий, який жодному іншому народові не поступиться»; їхнє опертя на конституційний принцип «нічого на нас без нас» (*nihil novi*), закладений у фундамент шляхетських вольностей Польської Корони

від 1505-го; вимога волинської шляхти взаємної присяги на присягу, якою вони мали засвідчити свою вірність монархові та Короні: «ми присягнемо, якщо ви – король, сенатори та послы – присягнете нам навзаєм» етс. Такі інтерпретації авторки, хоча і виглядають дещо суб'єктивними, однак наведені численні факти у своїй сукупності та взаємозв'язку стають переконливим аргументом для цілої концепції.

Очевидно, що ця концепція є потенційно перспективною для обґрунтування «пресуверенітету» та континуїтету державності України та її правового розвитку. Автор не боїться критичних аргументів премордіалістів, вважаючи, що бездержавним періодом в українській історії можна вважати хіба що інтервал між ліквідацією Малоросійської колегії 1786-го та проголошенням IV Універсалу Української Центральної Ради 22 січня 1918 р. А розвиток власних правових інститутів тривав і в цей період.

Велику політичну гру навколо поєднання суттєвих політичних гравців делікатно відтіняють приватноправові ритуали навколошлюбних союзів волинських шляхтичів. Добровільність приватноправових союзів, принаймні формальна, вважалась його першоосною. Примус, байдуже якої сторони, уважався головною причиною для розлучення. Звичайно, для того часу тиск батьків чи родичів на дівчину вважався припустимим, однак правова норма полягала в тому, що ані король, ані родичі не могли насильно видавати заміж шляхтянок як «плодей вільних». Через сватання, заручини та весілля, шлюбну культурну традицію, посаг, віно, певну майнову незалежність проглядає світоглядна близькість з приватноправовими нормами середньовічної та ранньомодерної Європи, а в деяких аспектах можна простежити особливості, що окреслюють реалізацію західної правової традиції на землях східної Європи (наприклад *liberum veto*).

Це опертя на власне право, одночасно із його пов'язаністю з європейськими нормами через лицарську європейську культуру, традиційність і ритуалізованість процедур конфліктування та замирення, проглядає по всьому тексту книги, як у приватному, так і в публічному праві. Відбувається процес централізації державної влади та переходу суду від приватного до публічного, про що сигналізує поява в судочинстві розшуково-інквізиційних елементів, зокрема слідства з ініціативи та силами судових органів (*scrutinium*) – у Європі цей злам відбувся наприкінці XVI ст. (поволання, шкрутинія, виволання). Застосування шкрутинії, хоч і базованої на польському та литовському праві, однак на місцях творчо переробленої та вже в такій формі впровадженої через сейм, так само демонструє власну окремішність одночасно зі світоглядною близькістю до польсько-литовського права.

Самостійною дослідницькою лінією книги є місця і роль суду в ранньомодерний час, що є одним з найулюбленіших сюжетів авторки, зважаючи на її попередні праці. Ранньомодерний суд був частиною довготривалої процедури замирення та залагодження конфлікту на противагу сучасному суду «відповідальності-покарання». Це зумовлено високим значенням репутацій-

них інституцій честі та доброї слави (імені), які мали бути збережені після залагодження конфлікту. Тим більшого значення набували посередницькі процедури, та сам суд що мав характер третейського та мусив сприяти віднайденню бажаного компромісу. Змагальність судової процедури; те, що судді самі були частиною шляхетської спільноти, а судові справи були частиною довготривалого з'ясування стосунків між шляхетськими родинами, а тому мали багатоактний характер – все це наповнювало традиційні формальні процедури інших змістом. Скарги, позови, свідчення суддів авторка називає певними риторичними суспільними домовленостями про те, як має виглядати звинувачення. Справжньою метою процесу було досягнення максимально вигідних позицій для переговорних процесів замирення. Отже, використовуючи аллюзію до хрестоматійної праці Мішеля Фуко, авторка висновує, що ранньомодерний суд – це був суд плюс шляхетська спільнота, які «наглядали, не караючи».

Важливим є те, що авторці вдалося створити наратив, у якому український нобілітет не просто існує, а виступає повноцінним актором внутрішньо- та зовнішньополітичних відносин, носієм політичної суб'єктності. Українськість традиційно асоціюється з історією козацтва та козаччини, а в часи колоніальної залежності – з безправним і пригніченим селянством. Авторка пояснює механізми плебеїзації української історії, для чого була використана народна історія та гранд-наратив Михайла Грушевського. Після чого деконструє як цей міф, так і поширений міф про тотальну «спольщеність» самої української шляхти.

Понад те, книга цікава ще й великим резонансом, який вона отримала ще до виходу у світ. Популярність жанру фейсбук-постів, за власним зізнанням, надихнула авторку до більш широкої презентації академічного наукового доробку. Кожний допис зацікавлював сотні небайдужих читачів і коментаторів, серед яких чимало фахових істориків і гуманітаріїв, ангажуючи потенційного читача до цікавої інтелектуальної гри, який крок за кроком відчував себе дедалі більш дотичним до оповідки, а така інтерактивність стала додатковою запорукою успіху книги. Презентація на авторитетному шанованому Київському біенале – Книжковому арсеналі викликала великий резонанс серед не лише вузьких фахівців, а й широкого кола людей, які цікавляться українською історією. Крім того, що подія стала квітком свіжого повітря після зняття жорстких обмежень квідного часу, вихід книжки став черговою сходинкою на шляху віднайдення (перевідкриття) власної історії та згадування українцями власної ідентичності. Ідентичності, яку власне й утворювали герої цієї книги – шляхтичі та козаки, волиняни та подоляни, православні або католики, а зрештою «руський народ», та яку сьогодні українці героїчно обстоюють на полях війни з РФ.

*А. Ю. ІВАНОВА,*

*кандидат юридичних наук*